

TURKISTON MUXTORIYATINING IJTIMOIIY-SIYOSIY TUZUMI TARIXI

Xidirov Davlatbek Anzor o'g'li

Bojxona qo'mitasining Toshkent shaxar boshqarmasi xodimi

Annotatsiya: Ushbu tezisda Turkiston ijtimoiy-siyosiy tuzumining tarixiy yo'li va uning mintaqaning o'ziga xosligi va intilishlarini shakllantirishdagi ahamiyatini har tomonlama ko'rib chiqishga harakat qiladi.

Kalit so'zlar: Turkiston Muxtoriyati, Markaziy Osiyo mintaqasi, geosiyosiy ta'sirlar, Rossiya imperiyasi, Sovet davri, Turkiston ijtimoiy-siyosiy tuzumi, institutsionalizatsiya.

Turkiston muxtoriyatining ijtimoiy-siyosiy tuzumi tarixi murakkab va ko'p qirrali hikoya bo'lib, mintaqaning turli davrlar va turli geosiyosiy ta'sirlar ta'sirida rivojlanishini aks ettiradi. Tarixan Markaziy Osiyo mintaqasi sifatida tanilgan Turkiston mahalliy xalqlarning madaniyati, imperiya istilolari va o'zini o'zi boshqarish uchun kurashlarning o'zaro ta'sirida shakllangan. Qadimgi Turkiston: Turkistondagi ijtimoiy-siyosiy tuzumning kelib chiqishini bu hududda turli xil ko'chmanchi va o'troq jamiyatlar yashagan qadim zamonlardan topish mumkin. Turkistonning qadimiy Ipak yo'li bo'ylab joylashgan geografik o'rni tovar almashish, bilim va madaniy amaliyotlar o'tkazishni osonlashtirib, murakkab ijtimoiy tuzilmalar va siyosiy tashkilotlarning paydo bo'lishiga olib keldi. Turkiy, fors, xitoy va boshqa etnik guruhlar o'rtasidagi o'zaro munosabatlar mintaqaning o'ziga xos ijtimoiy-siyosiy tuzilishiga asos solgan.

Imperiya istilolari: Turkistonning ijtimoiy-siyosiy manzarasi turli imperator kuchlarining kelishi bilan sezilarli o'zgarishlarga uchradi. Iskandar Zulqarnayn, Arab xalifaligi, Mo'g'ullar imperiyasi va Temuriylar sulolasining istilolari mintaqaning boshqaruvi va boshqaruviga doimiy ta'sir ko'rsatdi. Turkiston o'zining ijtimoiy-siyosiy dinamikasining boy gobeleniga hissa qo'shib, turli urf-odatlar, tillar va e'tiqod tizimlarining erish qozoniga aylandi.

Rus mustamlakachiligi: 19-asr Rossiya imperiyasining Markaziy Osiyoga kengayishi guvohi bo'ldi, bu Turkistonning imperatorlik hududiga qo'shilishiga olib keldi. Rus mustamlakachiligining o'rnatilishi markazlashgan boshqaruv, yer islohoti, rus tili va madaniyatini o'rnatish bilan ajralib turadigan yangi ijtimoiy-siyosiy tizimni joriy qildi. Turkistonning tub aholisi rus mustamlakachiligi sharoitida chuqur ijtimoiy va iqtisodiy o'zgarishlarni boshdan kechirdi, bu esa qarshilik harakatlarini keltirib chiqardi va milliy tuyg'ularning paydo bo'lishiga olib keldi.

Turkiston Muxtoriyati: 20-asr boshlarida Turkistonda kengroq muxtoriyat va o'z taqdirini o'zi belgilash tarafdori bo'lgan harakatlar kuchayganiga guvoh bo'ldi. 1917 yilgi rus inqilobining oqibatlari va keyinchalik Rossiya imperiyasining parchalanishi Turkistonning o'zini o'zi boshqarish intilishlarini ifodalash uchun imkoniyat yaratdi. 1918-yilda Turkiston Muxtor Sovet Sotsialistik Respublikasi (TASSR) tuzilib, mintaqa ijtimoiy-siyosiy evolyutsiyasida muhim bosqich bo'ldi.

Ijtimoiy-siyosiy islohotlar: TASSRning tashkil etilishi mahalliy aholi boshqaruvini rivojlantirish va mahalliy muxtoriyatni rivojlantirishga qaratilgan ijtimoiy-siyosiy islohotlar davrini boshlab berdi. Turkiy-fors yozuvidan foydalanishni institutsionalizatsiya qilish, mahalliy tillar va madaniyatlarning mavqeini oshirish va mahalliy ma'muriyatlarning vakolatlarini oshirishga harakat qilindi. Biroq 20-asr boshlarida fuqarolar tartibsizliklari va tashqi

aralashuvlar bilan kechgan notinch siyosiy muhit Turkiston muxtoriyatini mustahkamlash uchun katta qiyinchiliklar tug‘dirdi.

Sovet davri va meros: Turkiston ijtimoiy-siyosiy tuzumining borishiga keyinchalik TASSR ning Sovet Ittifoqi tarkibiga qo‘shilishi katta ta’sir ko‘rsatdi. Viloyat Sovet hokimiyati davrida kollektivlashtirish, sanoatlashtirish va madaniy assimilyatsiyaning shiddatli davrini boshidan kechirdi. Kommunistik mafkuraning tatbiq etilishi, diniy urf-odatlarining bostirilishi, hokimiyatning markazlashuvi Turkistonning ijtimoiy-siyosiy manzarasini o‘zgartirib, uning jamiyati va boshqaruv tuzilmalarida doimiy iz qoldirdi.

Postsovet davri: 1991-yilda Sovet Ittifoqining parchalanishi Turkiston ijtimoiy-siyosiy tuzumi tarixida yangi bosqichni boshlab berdi. Markaziy Osiyoning yangi mustaqil davlatlari, jumladan, Qozog‘iston, Qirg‘iziston, Tojikiston, Turkmaniston va O‘zbekiston milliy davlat qurish sa’y-harakatlariga kirishdilar, bu esa ularning ijtimoiy-siyosiy institutlarini qayta qurish zaruratini tug‘dirdi. Turkistonning muxtoriyat va o‘z taqdirini o‘zi belgilashga bo‘lgan intilishi mustaqillikka erishgan bu davlatlarning har biri o‘ziga xos ijtimoiy-siyosiy o‘zlikni shakllantirishning murakkabliklari bilan kurashayotgan milliy intilishlarida o‘z ifodasini topdi.

Zamonaviy muammolar va istiqbollar: Turkistonning zamonaviy ijtimoiy-siyosiy tizimi avtoritar boshqaruv merosi, etnik-lingvistik qarama-qarshiliklar, ijtimoiy-iqtisodiy tafovutlar va demokratik islohotlarga intilish kabi ko‘plab muammolarga duch kelmoqda. Mintaqaning rang-barang madaniy merosi, strategik ahamiyati va rivojlanayotgan transmilliy aloqalari uning barcha aholisining huquqlari va intilishlarini hurmat qiladigan yanada qamrab oluvchi va ishtirokchi ijtimoiy-siyosiy tizimni rivojlantirish uchun imkoniyatlar yaratadi.

Xulosa qilib aytganda, Turkiston ijtimoiy-siyosiy tuzumi tarixida qadimiy meroslar, imperatorlik istilolari, muxtoriyat uchun kurashlar, o'lkalar tarixining gobelenlari aks etgan. mustamlakachilikdan keyingi davlat qurilishining murakkabliklari. Mintaqaning xilma-xil madaniy mozaikasi, tarixiy tajribalari va zamonaviy dinamikasi uning ijtimoiy-siyosiy tizimini dinamik va rivojlanayotgan shaxs sifatida tushunish muhimligini ta'kidlaydi. Turkiston 21-asrning qiyinchiliklari va imkoniyatlarini kezar ekan, tarixiy merosining boy gobelenlaridan foydalangan holda o'zining ijtimoiy-siyosiy kelajagini shakllantirishda davom etmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Usmonov, Q., Sodiqov, M., & Burxonova, S. (2008). O 'zbekiston tarixi. Iqtisod-moliya. Toshkent–2006 y.
2. Azizbek, Y. (2023). JADIDLARNING MA'RIFIY VA IJTIMOY-SIYOSIY QARASHLARI. INTERNATIONAL JOURNAL OF RECENTLY SCIENTIFIC RESEARCHER'S THEORY, 1(7), 48-52.
3. Eshpulatova, N. S. (2023). XX ASR BOSHIDA TURKISTONNING IJTIMOY-SIYOSIY VA MA'NAVIY AHVOLI, TARIXIY SHART-SHAROITLAR. International scientific journal of Biruni, 2(2), 143-150.